

288 с.

2. *Ковшова М.Л.* Лингвокультурологический метод во фразеологии. Коды культуры / М.Л. Ковшова. М. : Либроком, 2012. 456 с.

3. *Гудков Д.Б.* Телесный код русской культуры : материалы к словарю / Д.Б. Гудков, М.Л. Ковшова. М. : Гнозис, 2007. 288 с.

4. *Пименова М.В.* Принципы категоризации и концептуализации мира / М.В. Пименова // *Studia Linguistica Cognitiva* / Рос. акад. наук, Ин-т языкознания, Рос. ассоц. лингвистов-когнитологов ; редкол. : В.А. Виноградов [и др.]. Вып. 1. Язык и познание : методолог. проблемы и перспективы. М., 2006. С. 172–186.

5. *Красных В.В.* Этнопсихоллингвистика и лингвокультурология : курс лекций / В.В. Красных. М. : Гнозис, 2002. 282, [1] с.

6. *Агапкина Т.А.* Нога / Т.А. Агапкина, Л.И. Виноградова // *Славянские древности : этнолингвист. словарь : в 5 т. / РАН, Ин-т славяноведения и балканистики ; под общ. ред. Н.И. Толстого. М., 1995–2012. Т. 3 : [К–П]. 2004. С. 422–427.*

7. *Словарь символов и знаков : Широчайший спектр символики в искусстве и мифологии: сюжеты и явления в символах / авт.-сост. Н.Н. Рогалевич. Минск : Харвест, 2004. 512 с.*

8. *Бирих А.К.* Словарь русской фразеологии. Историко-этимологический справочник / А.К. Бирих, В.М. Мокиенко, Л.И. Степанова. СПб. : Фолио-Пресс, 2001. 704 с.

Т.Ф. Сухощая (Мінск, Беларусь)

ЭКЗІСТЭНЦЫЯЛЬНЫ ЗМЕСТ ПАРЭМІЙ СЯЛЯН У КНІЗЕ ЯЎСТАФІЯ ТЫШКЕВІЧА «АПІСАННЕ БАРЫСАЎСКАГА ПАВЕТА»

У артыкуле выяўляюцца сэнсы чалавечага існавання ў парэміях сялян у кнізе Яўстафія Тышкевіча «Апісанне Барысаўскага павета». Праз раскрыццё сэнсаў фальклорнай аксіялогіі спасцігаюцца духоўныя асновы быцця селяніна. Сцвярджаецца, што экзистэнцыяльны змест прыказак і прымавак прасякнуты інтэнцыяй самазахавання жыцця ў чалавечых формах яго існавання.

Ключавыя словы: *экзистэнцыяльны, быццё, каштоўнасці, маральны імператыў, віталізм.*

Дэструкцыя духоўнай сутнасці чалавека, культурнай традыцыі, дабра, прыгажосці, ісціны стала відавочнай у сучаснай цывілізацыі. Абясцэньванне быцця выклікала невядомы раней катастрафічны крызіс асобы. Духоўная дэградацыя чалавецтва пазначана нарастаючым ростам псіхопаталогій, суіціднай актыўнасці, насілля ў грамадстве. Татальнай адметнасцю грамадства XXI стагоддзя становіцца немагчымасць спалучэння рэаліяў эпохі з першапачатковым сэнсам быцця. Большасць сучасных людзей няздольны зразумець сэнс свайго жыцця. У акрэсленай сітуацыі зварот да сэнсавых ёмкасцяў народнай вербальнай культуры дазволіць выявіць глыбінныя сэнсы чалавечай экзистэнцыі і перасэнсаваць

каштоўнасна-маральныя прыярытэты жыццядзеяння асобы: чалавек сам павінен надаваць сэнс свайму жыццю і тварыць сваю духоўнасць праз сітуацыю выбару і вольнага рашэння.

У семантыцы вербальнай мовы, якая з'яўляецца ўніверсальным сімвалам усіх відаў кагнітыўнай дзейнасці, адлюстравана адметнасць чалавечага існавання. Багацце сістэмы духоўных каштоўнасцяў беларусаў зафіксавана ў парэміях, у якіх выразна выяўлена адметнасць народнага светапогляду. Прыказкі і прымаўкі вызначаюцца як малыя жанравыя формы з багатай змястоўнасцю і запатрабаванасцю ва ўсіх сферах чалавечай дзейнасці. У іх зафіксавана культурная памяць беларусаў: традыцыі і звычаі, вераванні, мары і забабоны, гістарычныя і паўсядзённыя бытавыя рэаліі. Метафарычнасць, экспрэсіўнасць, дыдактычнасць беларускіх прыказак і прымавак больш выразна акрэсліваюць іх экзистэнцыяльны змест. З пазіцый народнага светапогляду высока ацэньваецца чалавечы розум і дасціпнасць, выразнае слова.

Вялікая заслуга ў даследаванні парэмій належыць Канстанціну і Яўстафію Тышкевічам, якія былі прадаўжальнікамі традыцыі шляхты ў вывучэнні народнай культуры: Саламон Рысінскі («Польскія прымаўкі», 1618 г.), І. Насовіч, М. Федароўскі, А. Кіркор (XIX ст.). Фундаментальнае даследаванне Я. Тышкевіча «Апісанне Барысаўскага павета» (1847 г.) можна лічыць адзінай навуковай этнаграфічнай манаграфіяй у першай палове XIX ст., бо «на прыкладзе толькі аднаго беларускага павета вопытны даследчык стварыў панараму духоўнага жыцця народа» [1, с. 218]. У працы скурпулёзна апісваюцца каляндарныя святы, вяселле, культ ушанавання продкаў, прадстаўлены багаты збор малых фальклорных формаў: казак, паданняў, прымхаў, забабонаў і інш. Несумненную навуковую зацікаўленасць выклікае раздзел «Прыказкі люду з Беразіны», які змяшчае каля 450 тэкстаў. Пасля выхаду «Апісання Барысаўскага павета» Я. Тышкевіч папаўняў свае фальклорныя запісы. У 1850 годзе з'явілася яго падборка прыказак і прымавак ў «Bibliotece Warszawskiej» з кваліфікаванымі каментарыямі да іх, што сведчыць пра навуковую значнасць прац фалькларыста. Я. Тышкевіч першым у гісторыі фалькларыстыкі зрабіў класіфікацыю прыказак і даў каментары да большасці іх.

Прыказкі і прымаўкі з'яўляюцца знакамі пэўных сітуацый або пэўных адносін паміж рэчамі, таму галоўнае ў іх тое, што яны абазначаюць, а не знешняя вобразнасць. Парэміі – складаныя знакі або камбінацыі знакаў, якія існуюць у жывой гутарковай мове і літаратуры. Калі парэмія невядома гаворачым, то яна не можа служыць знакам. Гэта адзначаў яшчэ У. Даль, гаворачы пра прыказку як рэч, якую зразумелі. Нацыянальныя парэміі нараджаюцца ў выніку асэнсавання неабходнасці знайсці знакавае

выражэнне для вызначаных падзей, сітуацый, фактаў, рэалій.

Мяркуючы па выказваннях, дадзеных аўтарам перад раздзелам прыказак, Я. Тышкевіч высока цаніў мудрасць, акумуляваную ў іх, лічыў, што яны паказваюць разнабаковасць розуму народа, выяўляюць светапогляд людзей, іх шляхетнасць (культурнасць). Даследчык адзначаў выключную ролю іх выхаваўчага патэнцыялу ў фарміраванні асобы.

Ва ўмовах прыгону, русіфікацыі і дэнацыяналізацыі, якія былі пануючымі ў беларускім грамадстве пад апекай ідэалогіі заходне-русізму ў XIX стагоддзі, пры несфарміраванай нацыянальнай ідэнтычнасці беларусы «выпадалі» з грамадскай арганізацыі і грамадскай свядомасці, таму ў парэміях выразна выяўляюцца суб'ектыўныя перажыванні адчужэння асобы ад знешняга свету: пачуццё апатыі, адзіноты, раўнадушша, страху, успрыняцце свету як варожага чалавеку: *Нашы дзяды не зналі бяды, але ж унукі набраліся мукі; Не даясі, і карэту прадае; Век жыць, не мех шыць; Не так скоро стане добра, як блага; Трэба так жыць, як з твайго калодзежа набяжыць; Круці не круці, трэба ўмярці; Чужая болька людзям смех; Доля прымацкая, сабацкая*¹⁷ [2].

Не багата прадстаўлены Я. Тышкевічам прыказкі гістарычныя, што абумоўлена, як сцвярджае аўтар, слабой актыўнасцю простага народа ў палітычным жыцці. Аднак неабходна разумець, што гэта – вынік разбурэння беларускай культурнай прасторы дзеяннямі самадзяржаўя. Тым не менш у культурнай памяці ўвекавечыліся найбольш значныя гістарычныя падзеі і асобы: *Як быў Сас, было хлеба з нас; За Саса, было хлеба і мяса; Настаў Панятоўскі, стаў хлеб нетакоўскі* (узгадваецца Станіслаў II Аўгуст Панятоўскі – апошні кароль Рэчы Паспалітай (1764–1795); Сас – яго папярэднік) [2].

Як і ў творах іншых фальклорных жанраў, у прыказках і прымаўках адлюстраваліся сацыяльныя адносіны паміж сялянамі і панамі ў часы прыгону: *Прасіў пан на талаку, не прыйдзеш, за лоб навалаку; Ласка панская толькі да парога; Пані дзяруцца, мужыкам чупрыны трасуцца* [2]. Шырока прадстаўлены «прыказкі абяздоленых», у якіх галоўнай прычынай сялянскіх пакут у жыцці выступае несправядлівы сацыяльны лад: *Свет вялікі, ды дзецца няма дзе; Чаго б сляпы плакаў, каб сцежку бачыў* [2].

Неабходна падкрэсліць пазіцыю Я. Тышкевіча, які імкнуўся паказаць характэрнае, вобразнае, семантычнае багацце народнай культуры, выступае прыхільнікам ідэі кансалідацыі грамадства, паразумення паміж панамі і сялянствам, што пацвярджаецца наяўнасцю наступных прыказак: *Пан наш, а мы панскія; Свой пан і накарае, і пашкадуе* [2].

¹⁷ Тут і далей пераклад аўтара на сучасную беларускую мову.

Несумненна ў фальклоры закладзены вялікі гнасеалагічны вопыт, які скіраваны на пашырэнне далягляду светаўспрымання чалавека, на неабходнасць духоўнага самасцвярджэння і самавыражэння: *Не ўвесць свет у вакне; Хлеб еш, а праўду рэж; Лыкам чалавека не мерай* [2]. У малых фальклорных формах, якімі і з'яўляюцца парэміі, сканцэнтравана духоўная энергія для прарыву і выйсця з гістарычнага нябыту. Сэнсы фальклорнай аксіялогіі не знікаюць у працэсе культурнай дынамікі – яны захоўваюць першапачаткова гамінізуючы змест і агульныя ўласцівасці культурнага працэсу. Экзістэнцыяльны змест прыказак і прымавак прасякнуты інтэнцыяй самазахавання жыцця ў чалавечых формах яго існавання праз сакральныя вобразы мацярынства, зямлі, хаты: *Узяў дзіця за руку, матку за сэрца; Свая хатка, як родная матка; Не слаўна хата вугламі, а пірагамі* [2].

Вызначальным у народнай культуры з'яўляецца культ радзіны, сям'і. Стасункі паміж яе членамі рэгулююцца традыцыйнымі нормамаі: *Дзе многа на куце сядзіць, там мыш мусіць галоднай быць* [2]. Шмат прыказак прысвечана выяўленню месца і ролі жанчыны ў сям'і і сялянскай грамадзе. Большасць парэмій прасякнута гумарам, сатырай: *Любі жонку, як душу, а трасі, як грушу* [2].

Прыказкі з'яўляюцца важнымі складнікамі календарна-земляробчага тыпу культуры. У іх адлюстравалася аграрны вопыт селяніна: *Калі на Св. Пятра пойдзе дождж, будзе жыта як хвошч; Ад Каляд тры разы пяць, пастушкі ў полі ліняць* (ад нараджэння Божага адлічыць 15 тыдняў – і можна выводзіць хатнюю жывёлу на луг) [2]. Беларускі народ ярка выказаў у сваіх парэміях адносіны да працы, якую ён славіць, а ганьбіць бяздзеянасць: *Без працы, не есць калачы; Што летам ножкай коп, то зімой ручкай хоп!* [2]. Па стаўленню да працы ацэньваецца годнасць чалавека: *Ні чытаць, ні пісаць, а толькі з гаршкоў чарпаць* [2]. Прысутнічае невялікая колькасць прыказак пра традыцыйны супольнай працы: *Адзін і ў кашы не спорны* [2].

Развіццё творчых здольнасцяў асобы абумоўлена ўзроўнем культуры ўсяго грамадства, яго ўстаноўкай на сцверджанне тых ці іншых культурных каштоўнасцяў. Важнай экзістэнцыяльнай праблемай з'яўляецца імкненне чалавека да рэалізацыі свайго творчага патэнцыялу: *Не кайся рана ўстаўшы, замаладу ажаніўшыся; Ранняя птушка зубкі цярэбіць, позняя вочкі* [2]. Выразна асуджаецца бяздзеянне: *Калі не каркала варона ўгару летучы, то ўніз і пагамоў; Адклад не ідзе ў лад* [2]. Выяўляецца ў прыказках сялян і пачуццё этэтычнага густу: *Прыбяры пень, і пень харошы* [2]. Тэксты парэмій сведчаць пра высокі ўзровень культуратворчасці селяніна.

Экзістэнцыяльныя сэнсы парэмій выяўляюцца праз адметнасць разумення самога чалавека і спасціжэнне сутнасці яго быцця: дзеля чаго жыве чалавек, якое месца ён займае ў свеце, які жыццёвы шлях ён выбірае? Пазнанне адбываецца праз вопыт грамады і свой уласны: *Лысае жарабя*

ўрадзілася, лысае і здохне; Добры чалавек: што ўкусіць, то з'есць; Не кажы гоп, не пераскочыўшы; Калі заб'еш бабра, не будзеш мець добра; На благога чалавека хлебам кідай; Круцячы свет пройдзеш, ды назад не вернешся; У чужым касцэле свечак не напраўляй [2]. Сапраўдная каштоўнасца-сэнсавая аснова быцця з'яўляецца і асновай цэльнасці асобы селяніна.

Вярбальная народная культура праз малыя фальклорныя формы яскрава адлюстравала вітальныя інтэнцыі беларуса: *Асінка чырванее, дзяцюк шалее; Не да солі, калі іграюць на басолі; Чаму не шалець, калі прыступае* [2].

Вялікае значэнне ў «Апісанні Барысаўскага павета» надаецца рэлігіі як магутнаму сродку выхавання і суцэснення народа, адзначаецца набожнасць беларусаў: *Перад Богам усе мы роўныя; Над сіратой Бог з каліто; Калі трывога, уцякай да Бога* [2]. У «Прыказках пра навуку жыцця» Я. Тышкевіч маральнасць звязвае з розумам, а не толькі з рэлігіяй.

У парэміях сялян крытэрыям годнасці чалавека, яго аўтарытэту ў людскай грамадзе выступае маральны імператывы: *Добраё чуваць далёка, а благое яшчэ далей; Ня плюй у ваду, бо прыйдзеш напіцца* [2]. Фармулюецца асноўны закон супольнага пражывання селяніна: не за кошт страт для іншых прыдбаць уласнае дабро. Негатыўна ўспрымаюцца і ацэньваюцца такія рысы характару, як хітрасць, ганарлівасць, пагардлівасць, асуджаецца зладзейства: *Раз украў, на цэлы век дарогу сабе замараў* [2]. Закранаецца і праблема п'янства: *Як п'ян, капітан; як праспіцца, то і свінні байца; Моц божая! Я ад плоту, а яна да плоту* [2].

У гандлёвых прыказках адзначаецца адметнасць разумення сялянамі гандлю, для паспяховага вядзення якога неабходны такія рысы як спрыт, дасціпнасць, назіральнасць: *За морам вол па грошу; Ката ў мяху не купляюць; Першаго торгу не мінай* [2].

Такім чынам, вялікі гнасеалагічны вопыт беларускай народнай культуры выявіў не толькі трагізм чалавечага існавання ў свеце, але і сцвердзіў радасць зямнога існавання. Экзістэнцыяльны змест народнай філасофіі, зафіксаваны ў парэміях сялян Барысаўшчыны, прасякнуты пачуццём абавязку перад жыццём, удасканалваннем чалавечага роду. Патэнцыял народнай культуры з яе ачышчальнай, аздараўленчай, жыццятворнай сілай неабходна выкарыстоўваць ў пераадоленні бездухоўных і дыструктыўных праўленняў сучаснай цывілізацыі.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. *Каханюўскі Г.А., Малаш Л.А., Цвірка К.А.* Беларуская фалькларыстыка: Эпоха феадалізму / Г.А. Каханюўскі, Л.А. Малаш, К.А. Цвірка. Мінск, 1989. 286 с.

2. *Tyszkiewicz Hr.E.* Opisanie powiatu Borysowskiego pod względem statystycznym, gospodarczym, hremyslowo-handlowym i lekarskim: z dod wiadom: o obyczajach, spiewach, przyslowiach i uborach ludu, guslach, zabobonach i t. d. / E. Tyszkiewicz. Wilno : Drukarnia Ant. Marcinowskiego, 1847. 489 s.